

9. Subbotin A.L. Frensis Bekon i printsipy ego filosofii // Bekon F. Soch. v 2 t. 2-e izd. Moskva: Mysl, 1977. T.1. S. 5-53.

Статтю подано до редколегії 23.03.2019 р.

УДК 78.071.1 Чайковський: 821. 111

DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-90-95>

Ірина Шатковська

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського,
старший викладач (Україна)

Англійська література у контексті творчих та читацьких уподобань П.І. Чайковського

Анотація. У статті розглянуто інтереси та уподобання П.І.Чайковського у галузі англійської літератури. Розкрито місце і роль творчості британських літераторів у формуванні естетичних поглядів російського композитора. Охарактеризовано вплив англійської літератури на творчі та читацькі пошуки П.Чайковського.

Ключові слова: англійська література, архів, П.І.Чайковський, літературні уподобання, епістолярна спадщина, естетичні смаки.

Будучи глибоко російським художником, П.І.Чайковський водночас був далекий від думки про національну обмеженість митця, що суттєво сприяло колосальній поширеності його творів у Європі та Америці ще за життя композитора. В цьому розумінні Чайковського, без сумніву, можна назвати «людиною світу» [2, с. 92]: у творчості та житті композитора переплелися і знайшли відображення різні культури, народи, епохи; епістолярна спадщина Чайковського свідчить про його потужну обізнаність та ерудицію у різноманітних видах світового мистецтва, і найперше у літературі.

Загальний огляд творчості П.І. Чайковського свідчить про те, що літературні інтереси були супутником майже усіх його музичних задумів та ідей, незалежно від жанру (вокальний чи інструментальний). З історії створення багатьох опусів композитора дізнаємось, що саме література стала творчим імпульсом для появи музичних шедеврів митця. Між тим, література як самостійна галузь постійно турбувала читацькі запити композитора і англійські літератори не стали виключенням в обох ракурсах. Цей аспект спонукає до ретельнішого вивчення літературних уподобань П.Чайковського у сфері британської літератури.

Відповідно масштабам творчості П.Чайковського, його музична спадщина завжди знаходиться у колі мистецьких досліджень, проте музикознавчі праці здебільшого присвячені аналізу конкретних зразків його музики. Незважаючи на значну роль літератури у формуванні музичних концепцій П.Чайковського, література як поле читацьких інтересів композитора залишається недостатньо розкритою. Серед авторів, котрі здійснили спробу цілеспрямовано дослідити історико-літературні інтереси П.Чайковського, можна назвати Я.Платека [10]. Окремі розділи монографій О.Орлової [8], А.Альшванга [3] також висвітлюють літературно-естетичні позиції російського композитора у контексті його творчості. Згадаємо спеціальні праці, присвячені музичній шекспіріані [13, 14]. Найближчим часом з'явилися цікаві розвідки А.Айбіндер[1,2], А.Клімовицького [6]. Ці автори, спираючись на першоджерела – особистий архів та бібліотеку композитора, його листи та щоденники, послідовно крокують за поглядами та думками Чайковського у колі англійського письменства.

Усвідомлюючи складність і значимість заявленої проблеми, ставимо за мету висвітлити місце англійської літератури, як однієї з улюблених в особистісних і творчих інтересах композитора. Цей ракурс дослідження дає можливість глибше пізнати сутність як мистецьких задумів П.Чайковського, так і його інтелект та духовний світ.

Як свідчать факти біографії композитора [3], з усіх європейських країн найчастіше П. Чайковський відвідував Францію, котру дуже любив. Набагато менше симпатії викликав у нього туманний Альбійон. Чайковський не схвалював політичні кроки Англії в російсько-турецькій війні 1878 року, але це не перешкоджало йому захоплюватись англійськими письменниками. Про такі думки дізнаємось із фрагмента листа композитора до брата Анатолія 1879 р.: «Перед сном читав “Крихітку Дорріт”. Толя! Чи читав ти цю архігеніальну річ? Діккенс і Теккерей загалом єдині люди, яким я вибажаю, що вони англійці. Варто було б додати Шекспіра...» [12, Т. 8. с. 31].

Протягом 32 років Чайковський усього чотири рази приїздив до Англії. Вперше майбутній композитор, недавній випускник училища правознавства, 21-літній службовець Міністерства

юстиції, відвідав Великобританію в 1861 р. Через 27 років Чайковський, уже всесвітньо відомий композитор, відвідав Лондон вдруге, концертуючи по Європі як диригент власних творів. В третій раз Чайковський приїхав до Лондона через рік, у квітні 1889-го, також з концертом. Останнє, четверте, відвідання Англії відбулось в червні 1893 р. Тоді Чайковському, разом і з іншими композиторами (К.Сен-Санс, Е.Гріг), було присвоєно почесне звання доктора музики у зв'язку з 50- річчям з дня заснування Музичного товариства Кембриджського університету [2].

Загалом з листів Чайковського щодо Англії дізнаємось про його спілкування з більш ніж тридцятьма адресатами у цій країні. Це шанувальники його таланту, організатори його концертів, колекціонери автографів. Велика кількість листів самого Чайковського зберігається у британських архівах [2].

Як свідчать матеріали Державного меморіального музичного музею-заповідника П.І. Чайковського (ДМЗЧ), англійська література входила у коло культурних інтересів сім'ї Чайковських, починаючи з матері композитора Олександри Андріївни. Зберігся її учбовий зошит з «Піітики», де згадуються імена англійських поетів та письменників, котрі згодом увійдуть в читацьке коло її сина Петра Ілліча: «В наш час самі кращі Романтичні поеми з'явилися на Англійській мові. Байрон надав цьому роду поем особливий напрям, що з'явився в інших творах його численних наслідувачів. Серед сучасних Байрону англійських поетів, особливо примітний Вальтер Скотт і Мур...» [2, с. 96].

Як і французьку, Чайковський ще в дитинстві чув англійську мову. На Воткінському заводі, де застосовувались нові технології, працювали англійські інженери [4]. І оскільки дід Чайковських був, як свідчив М.І. Чайковський, «місцем збіговиська всього Воткінська», в ньому бували і...оосвічені сім'ї англійців, що перебували при заводі» [12, т.8 с.85]. Як зазначає А.Айбіндер, пізніше ще одним джерелом знайомства з англійською мовою стала англійська гувернантка Марта Іствуд, котра навчала мові дітей сестри композитора О.І. Давидової. Чайковський дуже любив своїх племінників, часто бував в домі сестри, та й особа самої Марти Іствуд була симпатична композитору.

Пристрасна увага композитора до англійських літераторів змусила Чайковського серйозно зайнятися оволодінням англійської мови. Маючи початкові мовні навички, посилене та систематичне вивчення англійської композитором відбувалось з 1879 р. до 1885 р. «Я сподіваюсь, що місяців через шість буду вільно читати англійською. Це і є моя єдина мета;...» [12, т. 9, с. 211]. Заняття мовою частково переривались і потім знову поновлювались, про що Чайковський з натхненням сповіщає у листі: «...“Копперфільда” читаю в оригіналі. Це доставляє мені невимовне задоволення» [12, т.12, с.266].

Документи того ж Державного меморіального музичного музею-заповідника П.І. Чайковського зафіксували процес вивчення композитором англійської мови. Головним джерелом став французький підручник англійської мови Едварда Стебінга 1875 р., тобто вивчення однієї іноземної мови відбувалось за допомогою іншої, а не російської!? У користуванні Чайковського був англо-французький та французько-англійський словник (видання 1868 р.), де є примітки композитора, а також книга англо-французьких розмовних діалогів (видання 1876 р.) та кишеньковий словник французької, німецької, англійської та російської мов [2].

Враховуючи поділ всієї літератури, що знаходилась у полі зору композитора, на «співавторів» і «не співавторів», зауважимо, що англійська література (на відміну від французької) хвилює П.Чайковського і як проникливого читача, і як геніального музиканта.

Читацька симпатія Чайковського у полі англійської літератури загалом стосується двох імен: Ч.Діккенса та У.Теккерей. У творчості останнього композитора приваблювала майстерність психологічного аналізу. Ще в 1868 році, обговорюючи із сестрою свої стосунки з родичами, П.Чайковський зазначає: «...Крім того, тут є ціла безодня різних психологічних тонкощів, котрі проаналізувати міг би лише який-небудь Толстой чи Теккерей» [10, с.144]. В бібліотеці композитора не збереглося жодного видання його творів. Відомо, що композитор неодноразово читав і перечитував роман «Пенденис» Теккерей. У 1880 р. Чайковський в листі до брата М.І. Чайковського з Парижа пише: «... “Пенденисом” я майже так само захоплююсь, як “Копперфільдом”» [12, т. 9, с. 64], а головного героя Пендениса Чайковський порівнює з героєм роману О.Ф.Писемського «Тисяча душ», котрий композитор високо цінував [8, с. 129].

Але особливо багато П.Чайковський читав Ч.Діккенса і захоплювався ним все життя. На сторінках листів ми часто зустрічаємо назви – «Піквікський клуб», «Крихітка Дорріт», «Давид Копперфільд». До своїх молодших братів Анатолія та Модеста композитор пише: «Над «Піквікським клубом» Діккенса я сміюсь від душі без всяких свідків,... раджу вам прочитати цю річ; якщо вже задовольнитись читанням белетристики, то принаймні треба вибирати таких письменників як Діккенс. У нього багато спільного з Гоголем – та ж безпосередність і непідробність комізму, те саме вміння найменшими рисами зобразити цілий характер, – хоча

глибини гоголівської в ньому немає» [8, с.129]. Можна погодитись і з іншим співставленням: міркуючи про особливості творчого методу Льва Толстого, П.Чайковський зазначає: «Гуманність його безмежно вища і ширша за сентиментальну гуманність Діккенса...» [8, с.145]. Але поряд зі всіма обмовками Діккенс вельми приваблював до себе композитора. В 1879 р. Чайковський зачитується романом Діккенса «Крихітка Дорріт», про що пише брату М.І. Чайковському: «... до 12 години насолоджувався "Крихіткою Дорріт" Діккенса. Ну що це за дивна річ!» [12, т. 8, с. 28].

Чайковський особливо захоплювався романом «Давид Копперфільд», читав його французькою та англійською, обидва видання знаходяться в бібліотеці композитора і мають численні помітки. Цей роман був для Чайковського не тільки засобом вивчення мов, але і зразком художньої правди, смаку і мірилом майстерності писати романи. Також прочитавши у 1882 р. «Холодний дім» Діккенса, у листі до брата Модеста П.Чайковський зізнається, що він «...трохи плакав...від розчулення та вдячності до такого великого письменника, як Діккенс» [8, с.145]. Як уже зазначалось, саме Діккенс надихнув сорокарічного П.Чайковського на вивчення англійської мови. «Я знаю, – пише він до Н. фон Мекк, – що в мої роки вже не можна вивчитись вправно говорити. Але прочитати Шекспіра, Діккенса, Теккерея в оригіналі – це буде насолодою для мого старіючого життя» [12, т. 9, с. 211]. Діккенс був особливо дорогий та близький П.Чайковському ще й тому, що в великій мірі відповідав моральному складу композитора. Романи англійського письменника далекі від співчутливої пропаганди любові до певного абстрактного людства; вони наповнені щирим співчуттям до конкретної людини.

В останні роки життя П.Чайковський особливо захопився творчістю англійської письменниці Джордж Еліот, про що дізнаємось із спогадів брата композитора М.І.Чайковського та Г.Лароша, друга П.Чайковського. Обидва автори констатують: «За останні роки найулюбленішим письменником Петра Ілліча була Жорж Еліот...Тільки Толстой з цієї пори міг суперничати з нею на думку Петра Ілліча.» [12, т.10, с. 215]. Особливу перевагу композитор віддавав таким романам Еліот як «Млин на Флоссі», «Сцени із життя духовенства», «Любов містера Гільфіля». Багато з них мислились композитором як сюжети для опер.

Із англійської драматичної спадщини П.Чайковського як композитора особливо приваблював У.Шекспір, про що свідчать такі знані твори як Увертюра-фантазія «Ромео і Джульєтта» (1873, 1880,1884), Фантазія для оркестру за драмою «Буря» (1873), Увертюра-фантазія «Гамлет» (1888) та музика до трагедії «Гамлет» на прохання видатного французького актора і друга Чайковського Люсьєна Гітрі для спектаклю французької трупи у Михайлівському театрі в Петербурзі (1891 р.).

Трагедія У.Шекспіра «Ромео і Джульєтта» була для Чайковського виключним сюжетом, так би мовити, темою всього життя. Вперше він звернувся до нього на самому початку творчого шляху (1873 р.) і потім ще двічі повертався в двох редакціях (1880 р., 1884 р.), котрі суттєво різняться і відображають еволюцію творчості Чайковського.

Однак висловлювання композитора досить суперечливі. З одного боку – П.Чайковський зауважує з приводу опер Белліні та Гуно, котрі звертались до сюжету «Ромео і Джульєтти»: «У них Шекспір понівечений і спотворений до неподобства..., ця велика архігеніальна драма здатна захопити музиканта», «Багатство цієї трагедії невичерпне» [8, с.130]. З іншого – пізніше П.Чайковський у щоденнику повідомляє: «Читав за чаєм «Генріха IV» Шекспіра. Дуже подобається; але ж я далеко не шекспірист» [8, с.130]. Очевидно, композитор розділяє літературні твори як такі, і як основу для музичного втілення. Тут спрацьовує читацький смак і музично-драматургічне чуття композитора.

Крім того, потрібно враховувати тип мислення композитора. Шекспір надихав П.Чайковського більше як симфоніста на створення симфонічних поем з узагальненим розкриттям ідеї твору, не вдаючись до психологічної розробки образів, тоді як в оперному жанрі композитор схилявся до близьких йому вітчизняних сюжетів. Однак двічі в житті П.Чайковський дуже близько підходив до створення опери на сюжет «Ромео і Джульєтти». У 1881 році брату Анатолію композитор пише: «... моїм здібностям найбільше відповідає хоча і старий, але вічно новий сюжет «Ромео і Юлія»...безповоротно вирішено: я буду писати оперу на цю тему» [10, с. 144]. Задум залишився нездійсненим, крім вокального дуету Ромео і Юлії, котрий міцно увійшов у виконавську практику. В якості захоплюючих, але невітлених оперних сюжетів Чайковського також приваблювали трагедії «Отелло» та «Гамлет», крім того остання, на думку музикознавців, мислилась композитором і як основа для однойменної програмної симфонії [2].

Другим англійським автором, до якого Чайковський звернувся як композитор, був Дж. Байрон. Значне місце у бібліотеці Чайковського займає збірка творів Дж. Байрона у французькому перекладі [2]. Особливу увагу композитора привернув вірш «Prière de la Nature» («Молитва природи»). Частина тексту підкреслена, а на боковому полі Чайковський залишив помітки: «Дивовижно, саме те, про що я вчора думав» [2, с 100]. Показово, що читання вірша співпадає з початком роботи над програмною симфонією «Манфред» (лист до

М.І. Чайковського від 4 березня 1885 р.). Його зміст («Стон ужаса и сожаленья дойдет ли, Боже, в Твой чертог? Свои вины и преступления искупит ли людской порок?» переклад М.А.Брянського) перегукується не тільки із філософським наповненням однойменної драми, але і з ідейними та духовними пошуками самого композитора: «Байрон з дивною силою та глибиною втілює (в образі Манфреда, - І.Ш.) весь трагізм боротьби нашої нікчемності з прагненням до пізнання рокових питань буття...» [11, с.99].

Крім вище згаданих творів (трагедії У.Шекспіра «Гамлет», «Ромео і Джульєтта», твори Дж. Еліот), в колі нездійснених оперних задумів було багато інших, що витікали з англійських літературних першоджерел. Серед них «Айвенго» за В. Скоттом (задум 1872 р.), «Шильонський замок» за однойменною поемою Дж. Байрона (задум 1893 р.), «Мандрагора» (1869 р.) за лібрето відомого російського дарвініста та друга композитора С.О.Рачинського. Він же пропонував Чайковському написати оперу на сюжет містерії Байрона «Небо і земля».

Крім того, бібліотека П.І. Чайковського містить англійські книги із самих різних областей знання - історії, природознавства. Серед них переклади праць англійських істориків Мак-Карті «Історія нашого часу...» [2] та робота професора Оксфордського університету Едуарда Фрімана «Загальний нарис історії Європи» [2], а також праця видатного дарвініста сера Джона Леббока «Мурахи, бджоли, оси...».

Як бачимо, у полі зору композитора була певна всеосяжність щодо англійської історії, культури загалом. У галузі ж англійської літератури Чайковський як композитор, залишаючись вірним собі, розставляє ті самі акценти, котрі притаманні усій його творчій та естетичній позиції: тема кохання, яскраво виражений романтичний ракурс з його одвічними питаннями сенсу життя та глибока психологічна правда у повсякденному житті. Значимість художнього літературного твору визначалась найперше майстерністю правдивого психологічного аналізу, умінням показати духовний світ людини як складний і часто суперечливий процес, вловити закономірності і мотивацію її життєвої поведінки; передати еволюцію душі, розкрити діалектику почуттів, в простому і буденному побачити поезію і красу [8, с. 129]. Оскільки саме такі проблеми покладені в основу естетичної платформи самого композитора – «майстра психологічного реалізму», – тому він чутливо і дуже швидко реагує на подібні риси в літературі. Чайковський писав: «...я люблю тільки письменників, повних правди, - це Пушкін, Толстой, Шекспір, Гоголь, Діккенс, Теккереї, і тільки ці письменники чи подібні до них для мене цінні» [12, т.16А, с. 270-271].

Звернення Чайковського до шекспірівських сюжетів та творчості Байрона, з одного боку, безумовно, формувалось в руслі певних тенденцій його часу, коли Шекспір та Байрон стали невід'ємною частиною інтелектуального та духовного життя російського суспільства і стало відображенням та продовженням багатовікового діалогу двох культур. З іншого – важливим джерелом для задоволення читацьких прихильностей та втілення творчих симпатій композитора, а також віддзеркаленням його духовно-інтелектуального життя.

Літературно-музичні паралелі у діяльності Чайковського – це безмежний простір для вивчення таємниць творчого процесу композитора, де англійська література зайняла своє чільне місце. Увійшовши в життя Чайковського з раннього дитинства, британська література не тільки супроводжувала, але в значній мірі і визначала творчу біографію композитора [2, с. 92].

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Айнбіндер А.Г. Чайковский и английская культура // Русско-британские музыкальные связи / Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А. Римского-Корсакова. СПб., 2009. С. 108-141.
2. Айнбіндер А.Г. Великобритания в жизни и творчестве Чайковского (по материалам личного архива композитора). Текст. Книга. Книгоиздание., 2014, №2 (6). С. 92-113.
3. Альшванг А. П.И. Чайковский. М.: Музыка, 1970. 925 с.
4. Ермолаева Т.Н. Библиотека Камско-Воткинского завода и литературные интересы семьи Чайковских // П.И. Чайковский. Забытое и новое: Альм. М., 2003. Вып. 2.
5. Ларош Г.А. Избранные статьи. Л., 1975. Вып. 2. 368 с.
6. Климовицкий А.И. Британия Чайковского: ренессанс русского музыкального сентиментализма // Русско-британские музыкальные связи / Санкт-Петербургская государственная консерватория им. Н.А.Римского-Корсакова. СПб., 2009. С. 142-183.
7. Музыкальное наследие Чайковского. Из истории его произведений / Редактор – Ксения Юрьевна Давыдова. М., 1958. 541 с.
8. Орлова Е. Петр Ильич Чайковский. М.: Музыка, 1980. 271 с.
9. П.И.Чайковский и мировая культура. Справочные материалы / Сост. Г.Домбаев. М., 1958. 88 с.
10. Платек Я. Под сенью дружных муз. М.: Сов. композитор, 1987. 230 с.

11. Розанова, Ю. П.И.Чайковский. История русской музыки. Т.2. Книга третья. М.: Музыка, 1981. 309 с.
12. Чайковский П.И. Полное собрание сочинений: Литературные произведения и переписка. Т. 5-17. М. : Музгиз: Музыка, 1959-1981.
13. Соллертинский И.И. Шекспир и мировая музыка // Соллертинский И.И. Исторические этюды. Л., 1963. 392 с.
14. Шекспир и музыка. Л., 1964. 318 с.

Ирина Шатковская

Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского,
старший преподаватель (Украина)

**Английская литература в контексте творческих и читательских предпочтений
П.И. Чайковского**

Аннотация. В статье рассмотрены интересы и предпочтения П.И.Чайковского в области английской литературы. Раскрыто место и роль творчества британских литераторов в формировании эстетических взглядов русского композитора. Охарактеризованы влияния английской литературы на творческие и читательские поиски П.Чайковского.

Ключевые слова: английская литература, архив, П.И.Чайковский, литературные предпочтения, эпистолярное наследие, эстетические вкусы.

ABSTRACT

Irina Shatkovska

Vinnitsia Mykhailo Kotsybynskyi State Pedagogical University,
Senior Lecturer (Ukraine)

**English literature in the context of the creative and reading
preferences of P. I. Tchaikovsky**

The article examines the interests and preferences of Tchaikovsky in the area of English literature. We have revealed the place and role of creativity of foreign writers and poets in forming of aesthetic views and tastes of Russian composer. The article describes the influence of English literature in search of creative and readers of Tchaikovsky.

However, the article shows his critical thinking in choosing English plots, traced coherent and strong aesthetic claim of composer.

Tchaikovsky could hear English speech since early childhood, but he mastered it in adulthood. A special theme for Tchaikovsky was British literature, the composer was interested in throughout his life. This found reflection in his works. He has his writings on the plots from Shakespeare and Byron.

In the circle of Tchaikovsky's reading interests, C. Dickens and W. Thackeray are in the first place. Eloquent expressions of the composer testify to the thoughtful and exalted attitude to the novels of these writers.

After the opera "Queen of Spades" Tchaikovsky learned about novelist George Eliot and her works. The library of the composer has a number of her works, some of which he regarded as the future opera plots. Tchaikovsky planned to compose operas "Othello" and "Romeo and Juliet".

In this respect it is interesting to follow the British line in the biography of the composer through documentary sources preserved in Tchaikovsky's personal archive in order to try to identify the most complete picture of the British interests of the composer and the scope of his contact with the world of culture of this country.

The library of P.I. Tchaikovsky also has English books on different topics in the areas he was interested in - history, natural science.

Key words: English literature, archive, Tchaikovsky P.I., literature preferences, epistolary heritage, aesthetic tastes.

REFERENCES:

1. Aynbinder A.G. Chaykovskiy i angliyskaya kultura //Russko - Britanskie musicalnie svyazi. / Sankt - Petersburgskaya Conservatoriya im. N.A.Rimskogo-Korsakova.SPb., 2009, ss. 108-141.
2. Aynbinder A.G. Velikobritaniya v gizni i tvorchestve Chaykovskogo (po materialam lichnogo arhiva kompozitora). Tekst. Kniga. Knigoizdanie., 2014, № 2 (6), ss. 92-113.

3. Alschvang A. P.I. Chaykovskiy. M.: Muzyka, 1970. 925 s.
4. Ermolaeva T.N. Biblioteka Kamsko-Votkinskogo zavoda i literaturnye interesy semyi Chaykovskich // P.I. Chaykovskiy. Zabytoe i novoe: Alm. M., 2003. Vyp. 2.
5. Larosh G.A. Izbrannye statii. L.: Muzyka, 1975., Vyp. 2, 368 s.
6. Klimovitskiy A.I. Britaniya Chaykovskogo: renessans russkogo muzykalnogo sentimentalizma [Russian-British musical links]. /Sankt-Petersburgskaya Konservatoriya im. N.A.Rimskogo-Korsakova. SPb., 2009, ss.142-183.
7. Muzykalnoe nasledie Chaykovskogo. Iz istorii ego proizvedeniy / Redaktor – Kseniya Yuryevna Davydova. M., 1958. 541 s.
8. Orlova E. Petr Ilyich Chaykovskiy. M.: Muzyka, 1980. 271 s.
9. P.I. Chaykovskiy i mirovaya kultura. Spravochnye materialy / Sost. G.Dombaev. M., 1958. 88 s.
10. Platek Ya. Pod senyu drugich muz. M.: Sov. kompozitor, 1987. 230 s.
11. Rozanova Yu. P.I. Chaykovskiy. Istoriya russkoy muzyky. T.2. Kniga tretya. M.: Muzyka, 1981. 309 s.
12. Tchaikovsky P.I. Polnoe sobranie sochineniy: Literaturnye proizvedeniya i perepiska. T.5-17. M.: Muzgiz: Muzyka, 1959-1981.
13. Sollertinskiy I.I. Shekspir i mirovaya muzyka. Istoricheskie etyudy. L.: 1963, 392 s.
14. Shekspir i muzyka. L., Musyka., 1964, 318 s.

Статтю подано до редколегії 24.03.2019 р.

УДК 94:741.5.041.8:[316.343-057.85]:070.487(47+57)"196"
DOI: <https://doi.org/10.31652/2411-2143-2019-28-95-100>

Оксана Гела

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна,
аспірантка (Україна)

«Фізики» чи «лірики»? відображення дискусії 1960-х рр. у радянській карикатурі

Анотація. У статті аналізується перцепція «дискусії фізиків та ліриків» крізь призму радянської карикатури в 1960-х рр. XX ст. Виявлено, що карикатури відповідали суспільному та культурному контексту, відображаючи загальносоюзну «дискусію фізиків і ліриків». Авторка стверджує, що в карикатурах найбільше висміювалися «лірики», у той час як образи «фізиків» представляли собою ідеальну модель вченого. Робиться висновок про те, що сатира журналу була спрямована не проти радянської системи, науки чи мистецтва, в межах якої мали працювати «фізики» і «лірики», а проти конкретних недоліків їхньої діяльності.

Ключові слова: «фізики», «лірики», інтелігенція, журнал «Крокодил», карикатура, образ.

Предметом дискусії початку 1960-х рр. стало намагання з'ясувати, чий доробок є важливішим: науково-технічної інтелігенції чи творчої (гуманітарної) інтелігенції. Зі сторінок центральної преси дискусія швидко розповсюдилась на сторінки місцевих видань, також проходили публічні дискусії в клубах, інститутах тощо. Кожен інтелектуал у Радянському Союзі намагався сформулювати аргументи на користь тієї чи іншої позиції. Певну позицію з цього питання мали також карикатуристи, роботи яких ми можемо побачити в найвідомішому гумористичному журналі СРСР – «Крокодилі». Перцепція «дискусії фізиків і ліриків» у карикатурах до цього часу не стала об'єктом спеціального дослідження, хоча наразі починають з'являтися роботи, які так чи інакше торкаються цього питання [4]. Насамперед варто зазначити дослідників І. О. Грінько та А. О. Шевцову [5], які в межах дослідження образів радянської науки охопили і проблему дискусії «фізики та лірики», К. А. Богданова [2], який показав еволюцію та особливості дискусії, також значну увагу дискусії приділили М. П. Ігнатова [9], Ю. І. Кривоносов [12].

Метою статті є аналіз відображення дискусії «фізики vs лірики» в радянській карикатурі 1960-х рр., зокрема порівняння представлених в ілюстраціях образів та дослідження тих сюжетів, в яких фігурують «фізики» та «лірики».

Початок дискусії було покладено статтею І. Г. Еренбурга під назвою «Відповідь на один лист», яка була опублікована в газеті «Комсомольська правда» 2 вересня 1959 р. У ній І. Г. Еренбург відповідав на лист студентки Педагогічного інституту Ніни, яка напередодні мала розмову зі своїм знайомим Юрієм. У листі Ніна скаржилася на товариша, оскільки той не